



Így élni vagy cifrán megdöglenni

SZAKÁCS ISTVÁN PÉTER

Hogy miért lett a virtus a székely népi karakter egyik meghatározó jegye, az minden bizonnyal a székelység sajátos életkörülményeivel, zaklatott történelmével is magyarázható. A gyakori készenléti állapotból származó, már-már genetikailag kódolt reflex ez, dacos válasz a környezet kihívásaira.

Cs. Gyimesi Éva lényegi összefüggéseket feltáró, a sajátost egyetemes kontextusba helyező, kitűnő műértelmező tanulmánya szerint¹ Tamási Áron hőseinek egy részét az emésztő, másokat viszont az éltető virtus készletű cselekvésre.

A kolozsvári Keleti Újság 1922. évi pályázatára – virtusból – írt *Szász Tamás, a pogány* című, díjnyertes Tamásinovella főhőse föllázad Isten ellen, mert szorult helyzetében úgy érzi, hogy a Fennvaló cserbenhagyta. Gyilkos indulattal tér haza az első világháború poklából a kifosztott, idegen kézre került Székelyföldre. „Úgy ült az ital mellett,

mintha a világ elsöprése reá lett volna bízva.”² Vagyonát, hitét elveszítette. „S most a háború után se ház a fejem felett, se Isten a homályban! Csak az ég van, feketére festve!”³ A lét peremére sodródva már csak egy eszelen lehetőséget lát, a pusztítás véres, pogány áldozatát. Végző elkeseredésében, Istent káromolva a kocsmából hazatér, fejszét ragad, s az ajtót feltörve felesége és öt gyermeke életére tör. „Megöllek mind egyiket, mert szeretlek szívemből. Ne süssön se reám, se reátok az áldott nap, mert szolgaság jöve ránk! Vesszen, akit csúffá tett a Nagyisten...”⁴ Családjának sikerül ugyan elmenekülnie Szász Tamás emésztő virtusának tombolása elől, a dühöngő, emberségéből kivetkőzött férfit azonban már senki és semmi sem fékezheti meg. „Tehetetlen dühében remegett a vért kívánó ember, és cselekedett azonképpen, ahogy vitte vad természeté.”⁵ Kihordja a házból, és az udvar közepén rakásba teszi a bútorokat, egy Istenszeme-képet, a Szászok kutyaab-

rös nemeslevelét, s mindezt meggyújtja. „– Világítsatok a mennybe, hadd lásson az Isten...”⁶ Aztán kihozza puskáját, és lelövi háza tetejéről a keresztény hit jelképét, a bádogkeresztet. Pogány szertartása tetőpontján lóra pattan. „– Ló, tűz s éjszaka most együtt a világ, s én vagyok az úr!”⁷ – kiáltja diadalmas dühvel, mielőtt a tűzhöz ugratna. A lángok fölött azonban már csak a megvadult paripa lendül át, Szász Tamás a földre zuhan, és szörnyethal.

E segélykiáltásként és vádbeszédként egyaránt olvasható történet művészi hatását növeli a fény és a sötétség motívumának változtatása. Ez a szcenírozás nemcsak a drámai hangulat fokozását szolgálja, hanem a jó és a rossz erőinek archetipikus megjelenítését is. Míg a novella kétharmad részét a félhomály és a sötétség uralja (a hunyorgó petróleumlámpa a kocsmában, az éjszakai utca sötétsége), addig a hátralevő egyharmad részre a fény meghatározó jelenléte jellemző. A provokáló, pogány ceremónia bíbor lángú tűznek nyugtalan lobogását a „léleksimogató holdvilágban”⁸ rejtelmesen csillogó bádogkereszt békés, ezüstös fénye ellenpontoszza. A novella zárlatában pedig a hajnal derengésében az égről sziporkázva hull le a legerősebb fényű csillag, ami Szász Tamás halálának népi, pogány hiedelmet tükröző képi megjelenítéseként is felfogható. Külön jelentősége, szimbolikus értelme van a történeten végigvonuló tűz-motívumnak is. Egyfelől belső tűzként a lélekben lángol növekvő keserűség és lázadás formájában, a virtus (ön)emésztő voltára utalva. „S tűz van bennem is, amit kioltani nem lehet, hallod-é?”⁹ – mondja maga a főhős, ugyanakkor a Szász Tamás udvarán lángra kapó máglyarakás a megsemmisülés–megtisztulás kettős lehetőségét is magában hordozza.



(Fotó: Ádám Gyula)

Így oldódik végül nyugalommá a lírai hangvétellő történeten átvonuló disszonancia, kapcsolódik össze – Tamási sajátos túlvilág-képének jegyében – a pogány és a keresztény hitvilág békességet sugárzó transzcendenciává, azt sugallva, hogy a lenti világ ideiglenessége és káosza fölött a fenti világ örök harmóniája uralkodik, s a gögösségében minden értéket és mértéket elvető ember nem lázadhat büntetlenül a világ ősi rendje ellen.

A hat évvel később, 1928-ban megjelent *Himnusz egy számmal* című novella alaphelyzete azonos az előbbi történetével. Ebben is az első világéget követő megpróbáltatásokkal teli időkről van szó. A főhős, Demeter Gábor itt is idegen földről tér haza. Igaz, nem a frontról, hanem olasz hadifogságból. Házát kifosztva találja, felesége megszökött egy alföldi katonával. A székely falu itt is reménytelenül, a mélybe taszítva él, s az életerős férfiak közül sokan itt is az alkohol felejtést hozó mámorába menekülnek. Ez a történet mégis alapvetően különbözik az előzőtől. Nem csupán terjedelmében több, hanem tematikájában is összetettebb, lehetséges üzeneteiben is gazdagabb, esztétikai minősége szerint pedig a groteszk: az alantas és a fenséges, a nevetséges és a félelmetes, a komikus és a tragikus rendkívüli tudatosságról árulkodó, ambivalens művészi ötvözete. Szász Tamással ellentétben Demeter Gábor az éltető virtus jegyében cselekszik. Magányos hős, aki az egész falu értékrendjével szembefordulva, a közösség hagyományait fölülírva az újrakezdés rendhagyó módját választja. „– Szamarat veszek, s új életet kezdek!”¹⁰ A „büszke, az álmodozó, a káromkodó, a csodaváró”¹¹ székely falu növekvő ellenszenvvel figyelő fia forradalmi próbálkozását. (Kegyetlenül pontos, deheroizáló látélet ez a székely népéletet és lelkiéletet jól ismerő író részéről.) Az egész közösség felsorakozik e számukra megalázónak látszó megoldás ellen, még a román állami hatalmat képviselő, székely előljáró is. „– A székely nemes nép, hé! A szamarat nem nézheti, nemhogy tartsa!”¹² – figyelmeztetik fenyegetően. Demeter Gábor azonos intenzitású daccal vág vissza, amikor a jegyző a szamarat eltüntetésére szólítja fel: „– Ha sokat lármáznak, még társat veszek neki... – mondta, és kiment.”¹³

Mitől is tartanak úgy ezek az emberek? Miért kezdik engesztelhetetlenül gyűlölni falusi társukat, a náluknál is



Jézus számmárhátán, szobor, Németország, 14. század első fele (Rijksmuseum Twenthe)

„Éppen virágvasárnap volt: az a hozsannás nap, amelyen az elveszett régi időben egy számmal és a lélek forradalmával bévonult Krisztus az ő városába, amely Jéruzsálemnek hívatik.”

kiszolgáltatottabb helyzetben levő Demeter Gábor? A történetből kitűnik, hogy a szamarat nem csupán az alantaság megtestesítője számukra, hanem az idegenségé is. Nekik nem csupán nevetséges ez az állat, de úgy érzik, hogy másféle kultúrkörhöz való tartozása miatt már pusztán jelenlétével is veszélyt jelent hagyományaikra, kikezdeheti büszkén őrzött székely azonosságtudatukat. A számmal végzett munkát a főhős az olaszoknál látta. Hazatérése után reménytelen helyzetéből kiutat sugalló látomásként tűnik föl ez az emlékkép. „Templomokat látott. Aztán éneklő

gyermeket, számtalant. És sok-sok talián szegény embert, akik valahányan egy Istennel és egy számmal élték életüket. Látta a sok szamaras embert, és nézte sokáig őket. S akkor valahol a mélységben, ahol az ember sorsa ül, új élet csírája pezsdült. Érezte, hogy Istene már van.”¹⁴ A szamarat többnapos járóföldről kell elhozni: „[...] mert e környéken szamarat ember nem látott soha. Csak ahol románok vagy szászok laknak.”¹⁵ Magyarán Demeter Gábor az éltető virtus parancsára azokhoz megy szamarat vásárolni, akiket az adott történelmi helyzetben, Trianon után a székelység a

legnagyobb ellenségének tartott. Így elhatározása sorstársai szemében nem csupán lázadásnak tűnik, a közösség életét szabályozó konvenciók felrúgásának, hanem árulásnak is.

A számár jelentésköréhez azonban szakrális érték, bibliai történet is kapcsolódik. Demeter Gábor különleges ünnepnapon érkezik meg szamarával a faluba: „Éppen virágvasárnap volt: az a hozsannás nap, amelyen az elveszett régi időben egy számmal és a lélek forradalmával bévonult Krisztus az ő városába, amely Jeruzsálemnek hívatik.”¹⁶ Így e kivételes napon hozott számár a reménytelenségbe süllyedt székelly faluban a krisztusi igénytelenség és alázat, az áhítatos kitarással végzett munka,

az új élet eljövételének keresztényi üzeneteként is felfogható. A régihez csökönyösen ragaszkodó falubeliek azonban képtelenek megérteni ezt, s ezért a megújulás ígéréssel érkező főhóst nem üdvözlés fogadja, hanem csúfolódás és elutasítás, nyílt és burkolt fenyegetések sora, ami a két virtuskodó legény tragédiába torkolló, gonosz tréfájához vezet, s a falu bosszúállási kísérletével végződik. Demeter Gábort szamarára ültetik, hogy szégyenszemre végigvezessek a kárörvendő tömeg előtt. Ő azonban szamara hátán a jövőbe repül. S bár Antikrisztusként marad meg hajdani közössége emlékezetében, falus társai számára megfogalmazott üzenete akár székelly evangéliumként is olvasható,

s aktuális most is, a harmadik évezred elején: „Jobb így élni, mint cifrán megdöglenni.”¹⁷

1 Cs. GYÍMESI Éva: *Himnusz egy számmal* = Uő: *Teremtett világ*, Kriterion, 1983, 145–151.

2 TAMÁSI Áron: *Zeng a magosság*, Kriterion, 1980, 5.

3 Uo., 5–6.

4 Uo., 8.

5 Uo.

6 Uo.

7 Uo., 9.

8 Uo.

9 Uo., 6.

10 Uo., 233.

11 Uo., 235.

12 Uo., 236.

13 Uo., 237.

14 Uo., 233.

15 Uo., 234.

16 Uo., 234.

17 Uo., 236.

Tamási Áron

SZÁSZ TAMÁS, A POGÁNY 99

Úgy ült az ital mellett, mintha a világ elsöprése reá lett volna bízva. Egy kecskedarázs az üveg szájára szállott, de lehetével úgy az asztal alá fújta, hogy kicsikkant a darázs karcsú dereka.

– Nyúvadozik az idő – mondta, és összesúrolta két tenyerét.

S nem tűrte meg maga mellett a világnak semmiféle szuszogó darabját. Még Gáspár komáját sem eresztette ezen este kecskelábú asztalához. A kalapját a feje búbjára taszította, csapzott haja belógott a homlokába, s így itta a masinapálinkát. Igaz, hogy borral kezdte, de ennek inkább nem volt fogantja, mintha szenteltvizet ivott volna. Hanem a pálinka alatt bújaja-baja már szikrázott jócskán. Úgy érezte, hogy nincsen immár hatalom őrajta, s hogy a pap kedves igéi is lehullottak róla. S így leve igaz, hogy sült pogány lett a templomba járó nagy székellyből.

A lámpa füstös dróton s pislákolva lógott az asztala felett. A szomszédságban három legény egy üveg ital mellett barátkozott, s egy negyedikre fenekedett.

– Te Péter, éppen csak a szüvegükerit...!

Dédkó, az italmérő, a ketrec mögül oldalba fogta Szász Tamást a szemével, s alig győzte találgatni, hogy vajon mi lelhetette őt.

Künn egy kótorgó kecske szállás után mekegett; s Zergő Peti a szeretőjétől jöttiben egy kullogó kutya után szaporán nyírta a köveket.

Kicsi szünet után az éjjeliőr eregelt keresztül a fedeles hídon, s vén bozontos fejét a korcsma felé fordítva, mint egy létániát, buzgósággal így énekelte: „Éjfél után egy az óra, térjen ki-ki nyugovóra.”

– Nyugovóra?! – futott a Szász Tamás lázongásán keresztül a szó. Madárnak való most a nyugalom, meghót embereknek s bujdosó vadnak! S no még Csordás László jegyző úrnak, ki

szélnek irányába fordult immár! Pedig ő eresztett a háborúba, s tarisnyált fel ékes szóval! S most a háború után se ház a fejem felett, se Isten a homályban! Csak az ég van feketére festve...!

Itt a gerendák közé nézett, s úgy folytatta a panaszát:

– Csak éppen mű vagyunk kúdosok, köztönivaló bolond székellyek! Kik a nyelvünköt kivetjük, s a fejünköt tartjuk a fekete hurokban! Pedig cudar lett ez a világ, s még a tetejibe semmim sincsen rajta... Ide hát azt az italt, hadd égesse ki belőlem a velem született hitet, a reám bízott becsületet! S hadd lobogtassa a keserűséget, ami megnyúvaszt, megöl engem... Ó, hogy süllyedjen el ez a szégyentelen világ, minek kalapjában bokréta lett a szívem... hej, elfelejtett immár a reánk ügyelő Isten is!

– Dénkó, töltsd meg!

Dénkó tántorogva, ijedezve hozta az új üveget.

– Ebből baj lesz, bizon úristen baj lesz, no.

A három legény adósságul íratta a bort, s indultak, de ők sem nyugovóra, mert az egyik nagy haraggal nyöszörögte, dobogtatván veszettül a grádicsot:

– Látod-é, még ez a mocsok Marci is puhíthatja a Pakot Ágnes szüvit; s még bátorsága is van hozzá, pedig annak hasznát szuszogva nem élvezi, mert kettévágom, ketté én.

Szász Tamás nagyot húzott az üvegből, s félig az asztalra borulva eresztette a hangját:

– Dénkó, kuporoggy az éveg mellé, de sebesen! Hadd lám, megkeresztelt hitű vagy-é te is, te tolvaj. Igyál az üdvességedre, s adj igaz szót reá, amit kérdezek.

– Szolgálatjára vagyok örökkéig kigyelmednek, Szász Tamás.

– Dénkó te, azt suttogják, hogy immár nekünk végünk vagy, s hogy Erdélyországnak záporban hull a könnye. Hát valamit nem vettél észre?